

Українська історіографія за останнє десятиліття (1921-1930)

I. Осередки й видавництва

Написав: *Микола Андрусак*
(Докінчення).

З менших осередків українського історіографічного руху на Придніпрянщині заслугоє на увагу Ніжин. При Ніжинському Інституті Народної Освіти існувала Катедра Історії культури та мови, в якій різні питання з української й російської історії, джерелознавства й історії революційного руху розробляла спеціальна секція під керівництвом М. Петровського. За його редакцією вийшло 10 томів „Записок Ніжинського Інституту Народної Освіти“, яких зміст у більшості історичний.

25 випусків своїх видань (1-24 і 26) видав „Кабінет виучування Поділля Винницької Філії Всенародної Бібліотеки України при У. А. Н.“ з цінними розвідками з обсягу передісторії, історії, географії та краєзнавства Поділля. Цей значний науковий рух у Винниці змалів, відколи усунено директора Винницької Філії В. Б-ки України В. Отамановського (процес „СВУ“). Тільки 5 незначних випусків „Винниччини в екскурсіях“ появилось в 1930 р. (Видання Винницького Вечірнього Робітничого Університету).

Під оглядом історичних дослідів в останньому десятилітті не дорівнює Винниці — Камянець-Подільський. Тут появилось тільки 2 томи „Записок Камянець-Подільського Інституту Народної Освіти“, в яких (т. II) є 4 історичні розвідки. Крім того появилось ще кілька краєзнавчих розвідок В. Гериновича накладом місцевих окружних: „Краєзнавчого Комітету“ та „Плянної Комісії“. Матеріали до економічної історії з останнього часу містять „Записки Сільсько-господарського Інституту в Камянці на Поділля“ (5 тт.).

Видатним осередком дослідів історії України була Одеса, місце осідку заслуженого для економічної історії України дослідника М. Слабченка. Історичну працю вели Соціально-історична та Історично-фіольогічна Секція Одеського Наукового при Укр. Академії Наук Товариства, що видавали свої „Записки“. Досі вийшло 5 чисел „Записок“ Соціально історичної та 3 числа Історично-фіольогічної Секцій. Остання видала також 5 розвідок окремо. Значну науково-дослідчу працю розвинула Одеська Центральна Наукова Бібліотека, що видала 3 томи своїх „Праць“; розвідки її співробітників з обсягу бібліографії та архівознавства появились також в інших видавництвах. Чимале місце для історичних праць приділила Одеська Комісія Краєзнавства у своїм органі „Вісник О. К. К. при ВУАН“. 1-3 числа „Вісника“ появились спільними заходами всіх секцій, а останні 4-5 числа видала окремо кожна секція Одеської Комісії Краєзнавства, а саме: С. вивчення природних багатств, соціально-історична, с. для вивчення грецької національної меншости, німецька й археологічна.

Історичні праці містять також „Записки Полтавського Інституту Народної Освіти“ (від 1928 р. „Інституту Соціального Виховання“), яких появилось досі 5 тт. Для історичних дослідів заслужився також „Полтавський Державний Музей ім. Короленка“ ви-

данням 2-х томів „Збірника“ та дрібніших історичних розвідок у серії своїх науково-популярних видань.

У Дніпропетровському працювала на полі української історіографії Науково-дослідча катедра українознавства під кермою заслуженого історика Запоріжжя Д. Яворницького. За його редакцією вийшов 1 том „Збірника Дніпропетровського Краєвого Історично-Археологічного Музею“; деякі його праці появились в різних видавництвах.

Поза тими більшими осередками історичної праці на Великій Україні бачимо спроби дослідів місцевої історії по різних окружних містах. Займалися ними місцеві краєзнавчі музеї, наукові товариства та інститути народної освіти, як от в Чернигові (Чернигівський Державний Краєвий Музей), Житомирі (Волинський Науково-дослідчий Музей), Коростені (Коростенський Окружний Музей Краєзнавства), Луганському („Праці Наукового Т-ва на Донеччині“ т. I), Шепетівці („Записки Шепетівського Наукового при Укр. Ак. Наук Т-ва“) та в Миколаїві („Миколаївщина“ — краєзнавчий збірник, виданий Мик. Інститутом Нар. Освіти).

У звязку з Українською Академією Наук у Києві працювало „Ленінградське Товариство дослідників укр. історії, письменства та мови“. Праці цього „Товариства“ помістила Укр. Академія Наук у 74-ому томі свого „Збірника Іст.-фіольогічного Відділу“, якого появилось 2 випуски.

З інших осередків історично-дослідчого руху на Україні слід згадати Ужгород на Закарпатті. Тут місцеве Товариство „Просвіта“ видало, від 1922 р. починаючи, 8 річників „Наукового Зборника“ та цілу низку наукових історичних розвідок. Цікаві статті з минулого приносить також педагогічно-краєзнавчий місячник „Подкарпатска Русь“, видаваний „Педагогічним Товариством Подкарп. Русі в Ужгороді“.

Чимало історичних розвідок з місцевого минулого видало москвофільське „Культурно-просвітне Товариство ім. Ал. Духновича в Ужгороді“, що від 1928 р. видає також журнал п. з. „Карпатській Свѣтъ“. Досліді з місцевої історії містять і виданий в 1930 р. з приводу Масарикового ювілею „Подкарпаторусск-им Народопроевѣтительн им Союзом“ — „Карпаторусскій Сборник“.

Нема об'явів історичної праці, як і взагалі наукової роботи в румунській займанщині (Буковина, Бесарабія й Мармарошина), де всяке українське культурне життя, придалене тяжким румунським чоботом, пливе дуже слабо.

Буyno розвивається українська наука взагалі, а історіографія зокрема на еміграції.

Перші спроби історіографічної праці бачимо у Відні, де з ініціативи М. Грушевського повстав у 1919 р. „Український Соціологіч ий Інститут“ зі завданням вивчення української суспільности та видавання відповідної соціологічної літератури. Поза виданнями

праць із загальної соціології видавав „УСІ“ також розвідки й нариси з історії України та причинки й матеріали до історії останніх визвольних змагань. Деякі видання друкувалися також у Львові. — „Обеднання Укр. Видавців“ видало в 1921 р. 1 випуск бібліографічного журналу „Книга“.

Від часу повороту М. Грушевського до Києва всяка наукова робота серед віденської еміграції завмирає.

Найкраще розвивається українська наука серед еміграції в гостинній братній Чехії, де вже з початком минулого десятиліття за допомогою чеського уряду повстає низка укр. наукових установ, товариств та видавництв. Оснований в Празі 1921 р. Вільний Український Університет видав 2 томи „Наукового Збірника“, 1 частину „Наук. Ювілейного Збірника“, присвяченого през. Т. Г. Масарикові, в більшості з історичними розвідками, та декілька історичні праці окремо, 1 том своїх „Праць“ видало основане в 1923 р. „Українське Історично-філологічне Товариство в Празі“, як рівнож оснований в тім самім році „Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова у Празі“.

Значну науково-видавничу працю розвинув „Український Інститут Громадознавства (Соціологічний)“, що видав низку більших праць та менших розвідок з ділянки соціології, політичної й економічної історії України.

Літографовані праці з ділянки соціології, економіки та історії України видає також празький „Український Робітничий Університет“.

Великі заслуги для української науки взагалі, а історіографії зокрема на видавничому полі має „Український Громадський Видавничий фонд“ у Празі.

Бібліографічні нотатки й замітки з обсягу українознавства подає видаваний від 1927 р. кварталник празького „Українського Товариства Прихильників Книги“ — „Книголюб“.

Зорганізована Громада Кубанців в Чехословаччині спромоглася на видання збірника статей про Кубань і Кубанців у минулому й сучасному п. з. „Кубань“ (1926 р.). 65-ту річницю смерті наказаного отамана чорноморського війська Якова Кухаренка вшанувала „Громада Українців з Кубані“ виданням його творів з історичним вступом Г. В. Омельченка в 1928 р. Крім того появилось до кінця 1930 р. 6 випусків неперіодичного літографованого органу „Кубанський Край“, в якому поміщуються також матеріали до останніх визвольних змагань на Кубані.

Багато кубанських козаків-емігрантів є серед співробітників „Вільного Козацтва“, літературно-політичного двотижневика в українській та російській мовах, що появляється в Празі від 1927 р. з метою обеднання всього українського й російського козацтва для боротьби за вільну козацьку державу. В цьому журналі містяться також цікаві статті з історії козацтва.

У виданих в 1927—29 рр. двох томах „Записок Української Господарської Академії“ в Подєбрадах маємо також розвідки з історії господарства й права на Україні.

У Берліні появилася низка історичних нарисів та споминів накладом основаного в 1920 р. видавництва „Українське Слово“. Це в-во видавало в 1923-4 рр. тижневик „Літопис політики, письменства і мистецтва“, в якому подибуємо теж цікаві історичні статейки. З кінцем 1926 р. отворено тут „Український Науковий Інститут“, якого два зшитки та 2 томи „Записок“

з історичними статтями появилася в німецькій мові до 1930 р. Спомини Українців з часів революції появлялися також у берлінському російському вид-ві „Историк и современник“.

Також еміграція з Великої України у Польщі зорганізувала у Варшаві наукову працю. Поза історично-літературними працями І. Огієнка у виданні „Студії до української граматики“ появляються у Варшаві праці з історії укр. церкви професорів Православного Богословського Відділу Варшавського Університету в органі: „Ełals“ (Ельпіс). До 1930 р. появилася 4 книжки „Ельпіс-у“. В останньому часі почали виходити „Праці Українського Наукового Інституту“ у Варшаві, що складаються з статистичної, економічної, філологічної, правничої та мемуаристичної серій. З намічених видань появилася в 1930 р. тільки 1 том (статистичної серії).

Матеріали до історії визвольної війни містить воєнно-науковий журнал „Табор“, що появляється неперіодично спершу в Каліші, опісля у Варшаві (до кінця 1930 р. — 14 книжок). Також „Українське Воєнно-Історичне Товариство“ в Каліші видало 2 збірники матеріалів до історії укр. війська п. з. „За державність“ (1929-30 рр.).

Спомини, матеріали й статті до історії недавно минулого містить видаваний від 1925 р. укр. еміграцією в Парижі тижневик „Тризуб“. Однак щодо кількості й якості наукового матеріалу не відбігає „Тризуб“ від інших емігрантських журналів, як от видаваних давніше у відні „Волі“, „Обеднання“, „Хліборобської України“ та „Нової України“, тому не можна би було говорити про якийнебудь паризький осередок історіографічної роботи, колиб не працював у тамошніх архівах емігрант з Придніпрянщини — І. Борщак.

Перебуваючи від 1919 р. на еміграції Борщак звідує чужі архіви й вибирає там матеріал для історії України. В 1924 р. переслав він Українській Академії Наук у Києві та Науковому Т-ву ім. Шевченка у Львові звіт про свої дослідження в архівах Західної Європи, з якого довідуємося, які матеріали до історії України є в архівах і бібліотеках Парижа, Лондону, Брюсселі, Гаги, Копенгаги, Кельну, Франкфурту, Ватикану й Гамбургу, ба навіть у провінціальних французьких місцевостях, як Карпантра, Марсель, Тульон, Шантії, Руан, Дієп, Страсбург, Перпіньян і Дентевіль.

На основі тих архівних дослідів написав Борщак низку цінних розвідок про взаємини України з Західною Європою у минулому та оголошує їх або в українській мові в краєвих і емігрантських видавництвах або в чужих мовах у різних західно-європейських видавництвах, як от у французькому й англійському славістичних наукових журналах „Le Monde Slave“ і „The Slavonic Review“. Через те Борщак не тільки висвітлює історію України на основі незаних досі матеріалів, але й познайомлює чужинців з українською справою.

Ось так здебільша представляється сама організація українських дослідів над рідною історією. З черги обговоримо, які напрями панують у сучасній українській історіографії.

II. Напрями.

Протягом цілої доби українського національного відродження (XIX — початки XX ст.) панував в українській історіографії народницький напрям. Цей напрям — байдужий до власної української дер-

жавности, а навіть часом різко антидержавний — скристалізувався в тих специфічних обставинах, в яких знайшлася Україна в XIX ст. Всі найвизначніші представники укр. історіографії доби національного відродження — М. Костомарів, О. Лазаревський, В. Антонович і М. Грушевський — висловлювали в своїх працях у різних формах своє більш чи менш байдужне відношення до держави. Правда, були і в XIX ст. спроби ревізії тих антидержавницьких поглядів в історіографії, як от П. Куліша і М. Драгоманова, — однак безуспішні.

Причина такого антидержавного становища наших істориків доби нац. відродження була у вихованні в строгих традиціях радикального українського народництва. Навязуючи до ідеології революційних організацій на Україні в першій половині XIX ст. до Кирило-методіївського братства включно, історики народницького напрямку — по словам М. Грушевського — твердо стояли на тим, „що в конфліктах народу і влади вина лежить по стороні влади. Бо інтерес трудового народу — це найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрхуватися з нею“. Ідеалізуючи народні маси навіть тоді, коли їхній рух був анархічний та руйнував власну державу, — народницькі історики заняли негативне становище навіть супроти своєї власної держави. В тім дусі виховувала історіографія й українське громадянство — в дусі „принципальної симпатії до всякої опозиції й агивної боротьби з засиллям держави: її централізмом, бюрократизмом, мілітаризмом“. Таких поглядів була подавляюча більшість національно свідомої придніпрянської інтелігенції в часі будування української держави — а вислідом того державницька нездарність урядів, яка остаточно doprowadила до руйни української держави.

В останньому десятилітті Грушевський залишився вірний народницькому напрямку в своїх працях. Хоч офіційно у святочній промові з приводу свого ювілею (3. X. 1926) зазначив, що пристосовується звільна до нових вимог історичних дослідів, спричинених революцією, й до них зближує свою дотеперішню історіософію й свою дотеперішню схему української історії, всетаки весь час тримався осторонь офіційного марксистського напрямку. Біля нього згуртувалися й інші придніпрянські історики, що не погоджувалися з урядовим там марксизмом.

Катастрофа української державности викликала в українській історіографії в Галичині й на еміграції відродження національно-державної думки, якою перенята наскрізь уся стара українська історіографія XII-XVIII ст. — від Початкового й Галицько-Волинського Літопису до Історії Русів включно. Державницький напрям у нашій історіографії після війни започаткували своїми працями С. Томашівський (Українська історія, Львів 1919) та В. Липинський (Україна на переломі 1657-1659, Відень 1920). В цім дусі оголошували свої праці в останньому десятилітті крім згаданих — Д. Дорошенко, І. Кривецький, І. Крип'якевич, Д. Оляничин, О. Терлецький та інші. Як бачимо, галицькі ученики Грушевського покинули його народництво.

Історики народницького напрямку звертали увагу на змагання української народньої маси в минулому; державницький напрям в українській історіографії

кинувся висвітлювати головні моменти української державности та її будівничих. З державницького становища дали загальні нариси історії України за княжих часів С. Томашівський та О. Терлецький, причім перший вважає галицько-волинське князівство першою суто українською державою. Дослідами української козацької держави Б. Хмельницького занялися В. Липинський та І. Крип'якевич. Їхні монографічні студії висвітлили всі державні чинники в часах Хмельниччини. Та це тільки початки роботи преставників цієї державницької школи в укр. історіографії, що без сумніву матимуть своє продовження.

Та не тільки в Західній Україні й на еміграції є помітне завмирання народницького напрямку в українській історіографії останнього десятиліття; на його розвиток положив таму також пануючий на Великій Україні більшовицький режим, що впровадив до науки партійну політику. Для зміцнення свого становища використовує цей режим й історію, пропагуючи марксистську методу історичних дослідів. Її суть полягає на пояснюванні історії виключно матеріальними, економічними чинниками, зокрема боротьбою клас; притім ігнорується зовсім національний чинник, що відігравав в нашому минулому значну роль. Через те праці марксистських істориків, що накручують події на свій лад, є тенденційні й не мають з малими винятками наукового характеру. Виняток творять тут старші історики, як от недавно померший Багалій; вони хоч і заявили, що досліджуватимуть історію з марксистського становища, все таки в своїх дослідках тримаються строго історичних джерел. За те накидуються на них молоді історики марксистки — як от С. Гуревич на О. Оглобіна, — яких рецензії на історичні праці старших мають вид поліційних доносів. „Буржуазною контрреволюцією“ вважають молоді марксистські історики навіть саму публікацію матеріалів до історії Гетьманщини.

Серед таких обставин завмирає на Придніпрянщині народницький напрям укр. історіографії, що подібно як і державницький, опирається в своїх дослідках строго на аналізі джерел, усувається від праці й старших істориків-марксистів, якщо вони держаться наукової, а не партійної оцінки подій — а українська історіографія, як і вся наука в СРСР., чим раз більше попадає в сіть партійної більшовицької пропаганди.

Поборюючи народницький та державницький напрями в історіографії історики-марксистки закидують їм недоцінювання економічної й соціальної історії; цей закид є неслухний, бо ж і давніше українська історіографія займалася в значній мірі студіями економічних і соціальних відносин на Україні в минулому. Праці істориків народницького й державницького напрямку опираються на джерелах. Також і старші історики-марксистки, як от Д. Багалій, О. Оглоблін й інші досліджували й далі як і давніше історію на основі джерел, хоч для закраски занечисували свої праці безосновними марксистськими фразами, чим зменшували їхню наукову вартість.

Наукова вартість залежить від представлення минулого в правдивому світлі без огляду на те, чи дана подія є для нас приємна, чи ні. В цім напрямі змагали й змагають українські історики народницького й державницького напрямів і відповідно до своєї історичної ерудиції та інтуїції відкривають образ минулих подій.